

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Державний заклад
«Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені к. Д. Ушинського»

Тодорова Світлана Миколаївна

УДК:141.7:821.161.2 Стус

**ЛЮДИНА В СУСПІЛЬСТВІ:
ВІДПОВІДНО ФІЛОСОФІЇ В. СТУСА**

Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія
та філософія історії

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Одеса – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі соціології, філософії та права Одеської національної академії харчових технологій, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент
Блохіна Лідія Леонідівна,
Одеська національна академія харчових технологій,
завідувач кафедри українознавства та
лінгводидактики.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Ільїн Володимир Васильович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри економічної теорії;

кандидат філософських наук
Іванова Наталія Володимирівна,
Луцький педагогічний коледж,
завідувач відділенням дошкільного виховання,
викладач.

Захист відбудеться « ___ » травня. 2012 р. о ___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради при Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, каб. 74.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий « ____ » 2012 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

І. В. Балашенко

Оригінал-макет виготовлений видавцем Букаєв Вадим Вікторович
вул. Пантелеймонівська 32, м. Одеса, 65012.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2783 від 02.03.2007 р.
Тел. 0949464393
Віддруковано з оригінал-макету
Підп. до друку 19.03.2012. Формат 60х90,16. Папір офсетний.
Гарн. «Times». Друк цифровий. Ум. друк. арк. 0,9.
Наклад 100 пр.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Реалізація курсу розвитку України як демократичної держави вимагає духовного відродження нації, повернення до джерел національної мудрості, культурних і духовних традицій народу. В таких умовах конче необхідне осмислення вилучених у період тоталітаризму з творчого поля філософських праць митців вітчизняної культури.

Шлях до подолання духовної кризи, в якій зараз перебуває українське суспільство, полягає в самопізнанні нації через усвідомлення місця і ролі людини в суспільстві, її соціальній укоріненості та гуманістичній сутності. Все це спонукає до філософського осмислення людиною свого ставлення до дійсності, її світоглядної орієнтації, усвідомлення нею свого місця і ролі в суспільстві. Саме тому є актуальним звернення до проблем самоусвідомлення людини в суспільстві, пошуку свого істинного призначення. Відповідні мотиви простежуються у творчості видатного українського мислителя і поета – Василя Стуса, філософська спадщина якого, на відміну від поетичного доробку, недостатньо висвітлена та осмислена у вітчизняній філософській думці.

Виділення та вивчення філософської проблематики творів В. Стуса дає можливість осмислити їх на більш глибокому теоретичному рівні, відобразивши неповторну соціально-етичну своєрідність світосприйняття українського поета. Також аналіз філософської спадщини В. Стуса має значення не тільки в тому, що поглиблює знання змісту його філософських ідей, але дає змогу краще зрозуміти ті процеси та тенденції, які відбуваються в українському суспільстві, сприяє створенню більш адекватного наукового бачення характеру і напрямку суспільних змін, насамперед тих, які торкаються сфери взаємовідношень людини і суспільства.

Об'єктивність процесу дослідження робіт В. Стуса вимагає вивчення специфіки його філософського дискурсу, яка засвідчує потужний морально-етичний, гуманістичний потенціал, і звернена до аналізу актуальних екзистенційно-антропологічних проблем (сенсу існування, свободи і відповідальності, збереження цілісності «Я», уникнення деперсоналізації та нівелювання особи).

Наукове завдання полягає у філософському осмисленні поглядів В. Стуса щодо проблеми суспільного буття людини.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до наукової тематики кафедри

філософії Одеської національної академії харчових технологій з комплексної теми «Соціально-філософські, політико-правові та соціально-психологічні проблеми освоєння інноваційних технологій в управлінні та комунікаціях» (затверджена на засіданні ради з гуманітарної освіти й виховання ОНАХТ, протокол №1 від 05.09.2010 р.).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в розкритті сутності й особливостей суспільного буття людини у філософії В. Стуса.

Для досягнення цієї мети вирішуються такі взаємопов'язані завдання:

- з'ясувати культурно-історичні чинники становлення філософських поглядів В. Стуса;
- встановити головні підходи до аналізу поняття «взаємодії людини та суспільства» в структурі соціально-філософського знання;
- розкрити методологічні основи конструювання філософської концепції В. Стуса;
- дослідити символічні засади розкриття В. Стусом суспільного буття людини;
- проаналізувати есхатологічно-релігійні аспекти існування людини в суспільстві у концепції В. Стуса;
- розкрити національні цінності суспільного буття людини в концепції В. Стуса.

Об'єктом дослідження виступає феномен суспільного буття людини.

Предмет дослідження - людина в суспільстві у філософській концепції В. Стуса.

Методологічні основи та методи дисертаційного дослідження. Робота виконана з використанням загальнонаукових і спеціальних методів. Застосування системного підходу дало можливість розглянути суспільство як складну систему, внутрішнім структурним компонентом якої виступає місце та статус людини. Структурно-функціональний аналіз забезпечив розкриття ролі людини в суспільстві в динаміці їх взаємодії. Історико-ретроспективний та бібліографічний методи дозволили здійснити аналіз праць В. Стуса стосовно розкриття його філософських поглядів, екзистенціалістського світобачення, патріотичного світогляду, опозиції до суспільства тощо. Метод компаративістського аналізу був використаний для зіставлення деяких

особливостей у розумінні феномену суспільного буття людини в історико-філософському ракурсі, зокрема проблеми людини в суспільстві у філософській концепції В. Стуса та представників екзистенціалістського напрямку. Соціокультурний метод до вивчення суспільства і людини дозволяє дослідити ціннісні характеристики суспільного буття людини, що визначаються певним культурним контекстом.

Джерелознавчою базою дослідження є *твори В. Стуса, що вийшли друком в чотирьох томах та шести книгах у Львові в 1994-1999 рр., публікації митця в окремих збірках та журналах, спогади друзів, статті, присвячені філософській творчості поета.*

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній соціально-філософській думці здійснено аналіз суспільного буття людини у філософській концепції Василя Стуса.

Вперше:

- виявлено, що ключове значення у філософській концепції В. Стуса в розкритті проблеми людини в суспільстві відіграє концепт “самособоюнаповнення”. Самособоюнаповнення – соціально-філософська категорія, що визначає індивідуально-духовне освоєння навколишнього соціального світу, його локалізацію та іманентне урівноваження до площини духу людини, що призводить до її морального самовдосконалення, подолання відчуження та граничності буття в суспільстві;

- розкрито, що одним із самих типових станів особистості у філософії В. Стуса є самовизначення на межі екзистенціального вибору як подолання відчуження і подальшого життєствердження. В ньому людина зазнає принаймні три типи відчуження: відчуження від соціуму (суспільне), від самої себе (особистісно-духовне) і від національного логосу (національно-культурне).

Уточнено:

- знання про методологічні засади конструювання філософської концепції В. Стуса, які знайшли відображення в його інтерпретації категорій екзистенціалізму за допомогою художніх образів на матеріалі поетичних творів;

- інтерпретацію поняття “символічний вимір суспільного положення людини”, яке визначається не тільки як спосіб соціального визначення функціонального положення людини в соціальній ієрархії суспільства, але й як етичний образ високих дум, прагнень і надій особистості. Традиційні

народнопоетичні символи В. Стус використовує у створенні цілісних образів суспільства, духовного світу індивіда, відчуження людини від суспільства, взаємодії людини і суспільства.

Отримало подальший розвиток:

- уявлення про екзистенціальне тлумачення суспільного буття людини, що виявилось у корінному дуалістичному роз'єднанні людини та соціального світу: суспільство і людське “Я” сприймаються як дві автономії, самостійні, незалежні одна від одної сутності. Екзистенціальність філософської концепції В. Стуса полягає в тому, що проблема особистісного вибору призводить до подолання людиною граничної ситуації, де здійснюється суб'єктивне зняття її відчуження від суспільства. Здійснюваний людиною в суспільстві вибір реалізується в три етапи: усвідомлення абсурду, дистанціювання від абсурдного соціального світу та створення самособоюнаповнюваного особистісно-значимого світу;

- цілісне представлення філософських поглядів Василя Стуса як системи взаємопов'язаних наукових концептів, таких як “взаємовідносини людини та суспільства”, “відчуження людини від суспільства”, “суспільна реалізація особистості”, “символічний вимір суспільного положення людини”, “національні цінності суспільного буття людини”, “патріотична свідомість особистості”, що розкривають його соціально-філософську концепцію соціального буття людини;

- дослідження проблем національності, етнічності, релігійності, соборності в контексті філософської концепції Василя Стуса, де вказані проблеми інтерпретуються як фундаментальні та інтегральні фактори процесів соціального розвитку суспільства та суспільної реалізації людини.

Практичне значення одержаних результатів дисертаційної роботи полягає в розширенні уявлень сутності й особливостей соціального буття людини у філософії В. Стуса. Головні положення і результати роботи дають більш глибоке розуміння місця та ролі людини в суспільній структурі, що, в свою чергу, може сприяти вирішенню на практиці завдань підвищення моральної суспільної свідомості та гуманізації міжлюдських взаємовідносин, забезпечує можливість глибше й повніше осмислити сучасні соціокультурні процеси, які відбуваються в Україні. Результати дисертації можуть бути використані в практиці викладання учбових курсів «Соціальна філософія», «Історія української філософії», «Етика», «Аксіологія», а також будуть

актуальними при написанні учбових посібників і навчально-методичних програм для підготовки філософів та фахівців суміжних спеціальностей. Висновки та практичні результати дисертації можуть бути використані для подальшої розробки соціально-філософської концепції людини в суспільстві.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження були представлені на Міжнародних науково-практичних конференціях: «Традиція та інновація в науці та освіті» (Одеса, 2-3 жовтня, 2008 р.), «Розвиток наукових досліджень 2008» (Полтава, листопад, 2008 р.). Положення і висновки дисертації обговорювалися на науково-теоретичних семінарах кафедри соціології, філософії та права Одеської національної академії харчових технологій і кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Публікації. Положення дисертаційного дослідження викладені у 8-и наукових публікаціях, 4 з яких – фахові видання з філософії (1 у співавторстві), 2 статті в інших наукових збірниках, решта – тези та матеріали доповідей конференцій. У спільних публікаціях внесок співавторів рівновеликий.

Структура дисертаційної роботи визначена поставленими метою й завданнями дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, що містять шість підрозділів, висновків, списку використаної літератури, який містить 177 найменувань. Основна частина роботи викладена на 174 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** викладено актуальність теми дисертаційної роботи, показаний її зв'язок з науковими програмами і планами, визначені об'єкт, предмет, мета, завдання і методи дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення отриманих результатів, наведено дані про їх апробацію.

Перший розділ «Теоретичні основи дослідження філософської концепції В. Стуса» присвячений розгляду теоретичних і методологічних основ дослідження, аналізу умов, чинників та екзистенціального змісту філософської концепції В. Стуса, ступеню дослідження проблеми людини в суспільстві у філософській думці.

Підрозділ 1.1. «*Культурно-історичні чинники становлення філософських поглядів В. Стуса*» містить в собі осмислення історичних та соціокультурних чинників формування філософських поглядів В. Стуса.

В історії української філософії творче ім'я В. Стуса посідає чільне місце. У своїх творах поет прагнув до максимального вираження та осмислення глибини філософського сенсу буття людини в суспільстві. Зосередженість В. Стуса на суспільній долі людини характеризує його як екзистенціально-соціального філософа. Українським мислителем був розроблений власний філософський підхід щодо суспільності людини та проблеми людського існування в суспільстві. Він запропонував оригінальний метод усвідомлення людиною себе та соціального світу – самособоюнаповнення на основі прагнень до надособової трансценденції, духовного самовдосконалення та розвитку соціальної складової особистості.

Сучасне суспільство в цілому, його соціальні інститути, соціокультурні норми й цінності здійснюють на людину вплив, який можна простежити як на рівні загальної соціалізації особистості, так і в плані формування певного світоглядного типу людини, соціально зумовлених якостей індивіда. Вирішення проблеми подолання відчуження людини від суспільства, соціалізації особистості у філософії В. Стуса вбачається ще одним шляхом гуманізації людського існування.

Підрозділ 1.2. *«Теоретико-методологічні засади конструювання філософської концепції В. Стуса»* розкриває умови формування та особливості екзистенціальної концепції людини в суспільстві у творчій спадщині В. Стуса.

Аналіз філософської літератури показав, що проблема людини в суспільстві є однією з найважливіших в історії розвитку людського знання. На основі підходів та концепцій С. К'єркегора, Б. Паскаля, Ф. Ніцше, Ф. Достоєвського, Л. Шестова, М. Бердяєва, М. Шелера, К. Ясперса, М. Хайдеггера, М. Бубера, Ж.-П. Сартра та ін. показаний розвиток екзистенціальних ідей щодо проблем досягнення сенсу життя, свободи, самотності, відчуження, дегуманізації. Було з'ясовано, що соціальний аспект екзистенціалізму на відміну від класичної соціальної філософії переважно виражається не в економічних чи політичних засадах, а в обґрунтуванні категорії людського існування. Важливим гуманістичним соціальним підґрунтям екзистенціалізму є утвердження абсолюту людської свободи.

Зазначено, що творче надбання В. Стуса за образно-символістською формою, соціально-гуманістичним пафосом і яскравою антропоцентричною орієнтацією виводить його філософію на рівень розвиненого світового екзистенціалізму. Поетичні ідеї В. Стуса глибоко пронизані філософським

змістом, що, швидше за все, обумовлено екзистенціальним сприйняттям автора. У багатьох аспектах людина в суспільстві за допомогою самособоюнаповнення репрезентує духовний світ свого творця, і тому можна вважати, що екзистенціальний світогляд детермінував філософсько-поетичну творчість поета. Це дозволяє стверджувати про повноцінний метафізичний потенціал творів В. Стуса, самодостатності його як оригінального філософа.

Властива В. Стусу моральна досконалість, глибинна повнота та рефлексивність мислення, внутрішня суверенність накладає своєрідний відбиток на філософське осмислення ним подій та явищ суспільної дійсності. Духовна домінанта та патріотична спрямованість, як ключові ознаки життєво-творчої цілісності автора, виступають мірилом наявного соціального устрою, рівня існуючих у ньому гуманістичних відносин. Філософська лірика В. Стуса відтворює еволюційний розвиток митця, підноситься ним до рівня світобачення, до роздуму людини про сутність особистісного начала, про сенс і призначення людського буття в суспільному світі тоталітаризму. Стусова особистість в суспільстві як втілення типу європейської людини з притаманними йому рисами національного характеру є автентичним авторським прагненням культурно-духовного злету української нації.

Маючи чіткі орієнтири у вітчизняній, світовій літературі й філософії, В. Стус керується власним усвідомленим вибором, суб'єктивною творчою волею. Він моделює своєрідну самобутню соціально-екзистенціальну концепцію буття людини в дегуманізованому світі не як привід для розпачу, а як дарований людині шанс віднайти свою істинно унікальну сутність, усвідомивши й переборовши абсурд соціального існування. Висхідним пунктом цієї концепції стає поняття «екзистенції індивіда», яка відбиває існування в умовах «закинутості» поза власним бажанням у несприятливий світ, суспільство зокрема, під постійною загрозою зникнення, впадіння у небуття, в ніщо. Виклик цій небезпеці як індивідуально-внутрішній «межовій ситуації» підштовхує людину до духовної боротьби та самовираження її «самості», неповторності, внутрішнього «Я» і кладе початок довгому процесу суспільного звільнення її особистості.

Обґрунтовано, що філософія В. Стуса наскрізь наповнена екзистенційними мотивами. Вона містить у собі образ і спосіб мислення й життя як граничне екзистенціальне існування «на межі». Роздуми про філософію поета дають змогу зрозуміти, що, знаходячись у процесі складної

внутрішньої боротьби, В. Стус шукає трансцендентні шляхи подолання екзистенціальної самотності, яку породила соціальна система. У філософському осмисленні дійсності В. Стус звертається до подолання міжлюдської відчуженості, завмерлості, однобокості у духовній трансценденції за межі тоталітарного світу.

Життєвий шлях поета коливається між щирим бажанням своїм талантом служити власному народу, Україні до найгостріших переживань, відчуття безпорадності й самотності, неспокою та незадоволення тим, що відбувається в навколишньому чужому соціальному світі. Наряду із трагічним сприйняттям оточуючої дійсності, в якій немає місця творчому духу, індивідуальному обличчю, національному самоусвідомленню, В. Стус гостро відчуває метафізичну тягу до одвічних цінностей, правдивого слова, людської гідності. Це обумовлює унікальність його філософії – взаємозв'язок трагічного світоглядного неприйняття навколишньої морально-спотвореної соціальної дійсності та гуманістичну орієнтацію на особистість, природу, суспільство, націю в їх загальнолюдських вимірах.

У другому розділі **«Екзистенціально-символічні засади взаємодії людини і суспільства у філософії В. Стуса»** розглянуто екзистенціальний і символічний зміст філософської концепції В. Стуса стосовно буття людини в суспільстві.

У підрозділі 2.1. *«Ідеї взаємодії людини і суспільства в концепції В. Стуса»* доводиться, що філософський світ Стуса дуже різноманітний і багатогранний, але поєднаний загальною екзистенціальною тематикою. Майже всі роботи поета відповідають «філософії серця», де в центр всього поставлена людина, що закинута в абсурдний навколишній світ. У своїх творах митець намагається досягнути самісне «Я», розгадати феномен людської моральної особистості.

Екзистенціальні засади й особливості творчості В. Стуса пов'язані з осмисленням існування індивіда в чужому для нього соціальному світі через екзистенціали людської самотності та відчуженості, вибору та пошуку життєвої долі, локалізації та граничності, відчуження, трансценденції за межу і самособоюнаповнення. В. Стус розкриває їх через цілу систему багатозарових концептуальних символів, на тлі яких він осмислює глибинні примордіальні пласти самості людини. Символіка в метафізиці Стуса дає змогу досягнути

внутрішній духовний світ індивіда, його пошук істини в екзистенційному вимірі людського буття.

Своєрідним лейтмотивом філософських поглядів українського мислителя є спроба екзистенціального тлумачення проблеми людини в суспільстві, що виявилось у корінному дуалістичному роз'єднанні людини та соціального світу: суспільство і людське «Я» сприймаються як дві автономні, самостійні, незалежні одна від одної сутності. Тому весь філософський доробок В. Стуса стосовно взаємовідносин людини і суспільства побудований на опозиційних парах, антиноміях, бінарних позиціях.

Бінаризм особистість-суспільство та самотність людини в соціальному середовищі у всій повноті актуалізують проблеми людської волі й свідомого вибору особистістю свого життєвого шляху, її право залишатися собою. В. Стус постулює триступеневий акт вибору, здійснюваного людиною в суспільстві: усвідомлення абсурду, дистанціювання від абсурдного соціального світу та створення індивідуального самособоюнаповнюваного світу.

Роблячи свій вибір, людина намагається віднайти сенс і «ґрунт» екзистенційного існування, що неминуче призводить до особистісної самотності. Тоді вона починає сприймати страждання як спосіб вивільнення своїх внутрішніх глибинних потенцій, катарсисний шлях до самовдосконалення та самореалізації. Ставши на шлях світоглядного вибору, людина переживає почуття вини, закладене в структуру вибору, беручи тим самим на себе всю відповідальність за содіяне.

Образ суспільства у філософії В. Стуса надзвичайно місткий, змістовний і багатозначний. Загалом, соціальний світ по відношенню до людини, за В. Стусом, може виступати: ворожою гнітючою волонтаристичною даністю; далекою об'єктивною реальністю, в якій людина змушена самовідчужуватися; абсурдним, безглуздим суцям, непідвласним ніяким раціональним законам; милостивим, що очищає, приносить щастя й задоволення логосом.

За точку відліку людського існування В. Стус бере першовитоки буття у здебільш ворожому для особистості суспільстві. Побудувавши унікальну філософську концепцію просторово-часової структури буття, де категорії простору й часу прив'язані до духовного світу людини, В. Стус намагається осмислити будову внутрішнього дихотомічного універсуму особистості в соціальній системі. У ній людський дух у своєму розвитку зосереджується та реалізується у декількох сферах, які обумовлені просторово-часовою

структурою буття: примордіальне чекання світу, діалектика в людині духовного (неба) і плотського (землі), самовизначення на рівні духовного існування та досягнення трансцендентальної небесно-духовної сфери.

Екзистенціальні акценти сприйняття і розуміння соціуму (суспільні відношення та зв'язки, час та простір) виразно зміщуються для людини у внутрішні пласти, набуваючи індивідуально-суб'єктивного вираження. Особливою загрозою для особистості постає можливість «життєсмерті» – перебуванні у ворожому та абсурдному оточуючому соціумі, який призводить до її індивідуального нівелювання та відчуження.

Запобігти відчуженню можливо через особистісне самособоюнаповнення. Самособоюнаповнення як «заглиблення» в самого себе, іманентне пізнання суспільного буття та соборна спорідненість до іншого призводить до рефлексивного самопізнання і самовдосконалення особистості як духовної субстанції, трансцендентного виходу за власні межі духу, підносячи людину в духовному злеті над суспільством і державою.

У підрозділі 2.2. *«Символічний вимір людини в суспільстві»* розкривається, як самоусвідомлення і самовизначення людини в суспільстві, її існування у здебільш ворожому соціальному світі мислитель осмислює за допомогою символічних форм та образів. Найпоширенішими числовими образами-символами у філософії В. Стуса є одиниця, двійка, трійка, четвірка та сто.

Символ числа «один» позначає одиничне буття індивіда у протистоянні множинності навколишньому суспільному світу та водночас усвідомлення своєї екзистенційної духовної самотності. Протилежністю одиниці виступає символ ста, який у Стусовій концепції є головним мірилом зовнішнього (соціокультурного) і внутрішнього (особистісно-духовного) світу. Його концепт неоднозначний, він має і позитивний, і негативний сенс. У негативному сенсі «сто» виражає ситуацію постійного й неминучого вибору та випробовування духу людини, втілення фатуму, стає своєрідним знаком граничності, надмірності почуттів і страждання на межі. У позитивному значенні «сто» може розумітися як багатоваріантність можливого вибору між ста можливостями, індивідуальне здійснення самовизначення і самореалізацію в соціумі.

Символ «двійки» відображає діалектичний духовний розвиток людини та дуалістичне роздвоєння людини та суспільства, наявність себе та інших, складну й суперечливу сутність індивіда в його ставленні до проблеми вибору свого місця і ролі в суспільстві. Трійка увиразнює дуалістичне, за В. Стусом,

«міжперебування» людини, коли вона знаходиться в «третій точці» між двома наявними можливостями на шляху самоусвідомлення чи соціального самовизначення. Символ «четвірки» є ознакою сталості та непорушності, а квадрат (подвійна символіка четвірки) – соціально-замкненого нерухомого простору, позбавлення особистісної волі та свободи, дисгармонійного суспільного існування без шляху й руху, а також страждання, насильства, непохитності тощо.

Першовитоки та глибинні властивості й особливості людської індивідуальності мислитель показує за допомогою телуричних образів природи, матері, вогню й неба. Природа в Стусовому розумінні – досвідчений наставник, наділений магичною силою мудрості, що дарує людині вічні духовні цінності. Природа – це першооснова буття, джерело, в якому зароджується життя. Небо виступає етичним символом високих дум, прагнень і надій особистості. Це образ добра, щастя, справедливості, правди та джерело божественної благодаті. Вогонь є символом життя чи самопізнання нації (наприклад, з символом свічі В. Стус порівнює рідну Україну, яка згоріла від вогню нещастя її синів), а також особистісного пізнання, випробувань, очищення. Разом з тим, він може виступати й у негативному аспекті як позначення руйнації, нещастя, божої карі за гріхи. Образ матері як берегині людського роду філософ пов'язує з вічністю та властивістю незмінно залишатися собою в будь-яких життєвих ситуаціях.

Третій розділ **«Есхатологічне і національне підґрунтя суспільної реалізації людини в концепції В. Стуса»** присвячений аналізу есхатологічно-релігійних і національних засад буття людини в суспільстві.

У підрозділі 3.1. *«Есхатологічно-релігійні аспекти існування людини в суспільстві»* розкриваються есхатологічні мотиви смерті у взаємовідносинах людини із суспільством у філософській концепції В. Стуса.

Постійне відчуття смерті надало філософії В. Стуса граничної сконцентрованості на найважливіших першопричинах індивідуального буття. Есхатологічне визначення життя й смерті в роботах В. Стуса виразно моралізується, наповнюється глибоким соціально-філософським значенням. Автентично-особистісний мотив смерті трактується філософом насамперед як моральне очищення і духовне відродження та є символом не фізичного знищення людини, а її духовного переродження, катарсису. У своїй моральній силі людина переборює духовну смерть і стає вільною, а, отже, живою.

В. Стус доводить, що кожна людина в суспільстві вибудовує власний часопростір буттєвого існування, ототожнює себе із певним часом, добою, з одного боку, та вічністю, космічним часом, з іншого; самоідентифікується в суспільному світі й автентично-рефлексивно ідентифікує соціум по-своєму. Діалектика екзистенціального буття для людини в суспільстві формує часову структуру у вигляді спіралі, здатної самозгортатися. У процесі розгортання час стає вічністю, набуваючи релігійного значення, згортання ж зводить його до меж повсякденного людського побуту.

Вічність, що перебуває в опозиції до небуття, смерті, «безодні», виступає у мислителя позитивним початком. Пов'язана з божественною благодаттю, жертовністю, соборністю й прощенням, вічність дає людині підстави вірити, що її спроби піднятися над побутом, що затягує, і абсурдністю соціальної повсякденності не є пустими, даремними і нездійсненими, тоді як тимчасове (пов'язане з часом, а не з вічністю) суспільне життя з його рамками обмежує індивіда, втискаючи його в занадто вузький для нього мікросоціальний простір. Часова спіраль має ознаки осьового часу, коли людина в рамках соціальної системи актуалізує для себе момент проходження життєважливої граничної межі, самособоюнаповнення, за якою міняється її духовне єство і світогляд, і вона долає рамки своєї соціальної несвободи й відтак починає існувати немов би в іншому вимірі.

Стверджується, що зміст та характер філософських поглядів мислителя стосовно буття людини в суспільстві багато в чому також визначаються ідеалістичними релігійними мотивами, які виразно звучать в його роботах. Особливо важливими для В. Стуса були пошуки Бога, що відбуваються в межах екзистенційного вибору людини та особистісного самопізнання.

Релігійні аспекти світогляду В. Стуса можна визначити не лише християнством. Поряд з ним співіснують буддизм, язичництво та містицизм. Але, безсумнівно, філософ мислить у руслі релігійного екзистенціалізму, який виходить із креаціоністської ідеї творення людини Богом. Бог існує як безпосередня даність, як всесвітній розум. У метафізиці В. Стуса він є мірилом вічного в людині та вищою духовною цінністю, її внутрішнім моральним орієнтиром.

Щодо відносин людини до Бога, то філософ вважає, що благодать Божа повинна бути всередині людини, в її серці, в її душі, і, як наслідок, – у її вчинках. Апеляція до божественного пов'язана з духовними імперативами особистості.

Завдяки божій підтримці особистість перетворює світ у собі, самособоюнаповнюючись і вдосконалюючись.

У підрозділі 3.2. «Громадянські та національні цінності у дискурсі філософських поглядів В. Стуса» досліджується така важлива тема у філософській творчості В. Стуса, як переживання людиною в суспільстві своєї національної сутності. Розуміння повноти й повноцінності національного буття пов'язане для філософа із незалежністю мислення, соціальною активністю, особистісною суверенністю, гармонійною духовною цілісністю («цілий чоловік», «одноцільність людської одиниці»). Найважливіші грані такого розумного одухотвореного існування – праця й боротьба, творчість як найвища особистісна самореалізація, наявність високої мети та самозречене прагнення її досягти. Філософ вважає, що саме в рефлексивній роботі душі, в душевній муці за долю рідного народу розкривається зміст особистої причетності до національної долі.

Екзистенційна тривога за місце та роль особистості в соціальній системі поєднувалась у В. Стуса з турботою про зміцнення національної самосвідомості. Український філософ доходить висновку, що нація являє собою суб'єктивний феномен, який окреслює масу людей, що з власної волі бажають створити спільну державність. Визначальною ознакою нації він вважає відчуття соборної єдності й розуміння спільного майбутнього. Через усвідомлення своєї приналежності до націопростору визначається особистісно-громадянська орієнтація людини.

Розгорнувши як суто екзистенціалістський феномен становлення до світогляду людини, В. Стус бачить процес формування особистості у виразно діалектичному індивідуально-національному дусі: автентичність особистісна для нього дорівнює автентичності національній, причому остання має бути здобута в боротьбі з дегуманізованим чужорідним (перш за все з соціально-етнічної точки зору) елементом, котрий прагне нав'язати авторитарний спосіб існування і тим самим перетворити суспільний світ на хаос. У прагненні особистості в тоталітарному суспільстві повернутися до національно-культурних коренів, самозаглибитися полягає вольове прагнення духовно «відродитися» до соціального світу та протистояти нищівній денационалізації і знеособленню.

Єдиним способом для виживання людини в таких несприятливих обставинах, для перемоги в боротьбі з «чужим», є, на переконання В. Стуса,

збереження національної пам'яті українців і закладеного в ній архетипного уявлення про внутрішній зміст етапів національного поневолення. Саме образ історичної епохи національного буття, особливо козаччини, обіцяє надію на майбутнє етнічне воскресіння. Наряду із збереженням історичної пам'яті, необхідно, на думку В. Стуса, залучати до формування патріотичної свідомості широкі верстви населення, підіймати рівень самосвідомості всієї української нації, консолідувати суспільство. Мислитель висловлює щирю надію на культурно-духовне й свідомо-громадянське відродження України.

Висновки. У дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, сутність якого полягає в осмисленні суспільного буття людини у філософії В. Стуса.

Проведене дослідження дає можливість в узагальнено-теоретичній формі зробити наступні висновки:

1. У період розвитку української держави, соціокультурних трансформацій, входження України у світове суспільство, надзвичайно актуальне соціокультурне значення має осмислення становища людини в суспільстві, яке визначає загальний моральний рівень індивідуальної та суспільної свідомості.

2. Філософська концепція В. Стуса сформувалась не стільки під впливом загальноєвропейського екзистенціалізму, а стала як результат життєвого вибору власного шляху, особистого духовного досвіду, саморефлексії. Дослідження Стусової метафізичної концепції свідчить про те, що філософ майже не розвиває погляди інших вчених екзистенціалістської течії, а створює власну оригінальну філософську теорію, по-своєму намагається розв'язати проблему здійснюваного людиною життєвого вибору, екзистенційного пошуку нею сенсу свого буття в суспільстві.

3. Самовизначення на порозі екзистенціального вільного вибору як подолання відчуження та граничної межі життєствердження – один із самих типових станів особистості у філософії Стуса, яка здебільш перебуває у ворожому й чуждому суспільстві («життєсмерть»). Локалізація соціального світу, його іманентне урівноваження до площини духу людини (самособоюнаповнення) дозволяють їй існувати на лінії водорозділу між людським «Я» і суспільством («Вони») та зняти суспільне відчуження й самотність шляхом знаходження себе в суспільній системі і своєму соціальному оточенні.

4. Мотив суспільного відчуження, притаманний загалом соціальній метафізиці, у В. Стуса набуває власного звучання, ускладнюючись елементом самоочужіння. Будучи соціально відчужене, людське буття втрачає екзистенціальну насиченість, набуває означеності розтягнутості в часі. Відчуження людини може досягти граничного прояву, коли вона втрачає будь-яку прихильність до національного культурного хронотопу. Таким чином, за В. Стусом, людина зазнає щонайменше трьох типів відчуження: відчуження від соціуму (суспільне), від самої себе (особистісно-духовне) та від національного логосу (національно-культурне).

5. У своїй філософській концепції В. Стус намагається якнайповніше виразити внутрішній духовний світ людини у його діалектичному саморухові. Згідно з концепцією філософа, особистісний духовний саморозвиток проходить чотири послідовних сфери. Перша сфера – початковий емпірично-матеріальний рівень самоусвідомлення людини. Друга сфера визначається екзистенціальною діалектикою людського духу між двома буттєвими субстанціями – неба як начала високих прагнень і устремлінь, та землі як грубої емпіричної матерії. Третя сфера охоплює вищий рівень індивідуального духовного саморозвитку. На четвертій сфері дух людини затверджується в середині свого самісного «Я» та набуває риси трансцендентності.

6. Символічні та релігійні мотиви займають значне місце у філософській спадщині В. Стуса. Вживані ним числові та телуричні символи показують безнадію буття людини в закритому тоталітарному суспільстві, та, разом з тим, незламну людську вольову силу, здатність до трансценденції та абсолютну цінність особистості. Релігійні категорії життя й смерті мають глибоке моральне значення. Смерть – це моральне очищення і духовне відродження людини, що відкриває їй шлях до Бога, до вищих загальнолюдських цінностей, ідеалів гуманізму. Ідея Бога як виразника людської гідності, совісті, добра й справедливості у В. Стуса є провідною й пріоритетною в розкритті суспільного буття людини.

7. В. Стус робить власне філософське осмислення нації, розглядаючи її не як механічний збір певної кількості людей, пов'язаних спільністю території, мови, культури і матеріальних інтересів, а як найвищу органічну форму людського співжиття, що має власний неповторний внутрішній і духовний зміст, творений від давніх віків на підставі природних властивостей даної людської спільності, її моральної єдності та стремління здійснювати свої власні історичні

завдання, творити спільну державність. Філософ вважає, що в основі патріотичного світогляду, свідомої ціннісної орієнтації до свого рідного народу полягає соборна духовність і тому вирішення соціальних проблем переносить у площину національно-духовної солідарності.

8. Одне з центральних місць в українській філософії посідають роботи В. Стуса, як органічний виплід української культури. Вони дають змогу краще зрозуміти ті процеси та тенденції, що відбуваються в українському суспільстві, сприяють виробленню адекватного теоретичного і практичного бачення характеру і напрямку соціальних змін, насамперед тих, що розкривають динаміку взаємовідносин між людиною і суспільством, відкривають нові перспективи гуманізації суспільного буття.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

1. Тодорова С. М. Екзистенціальні засади соціально-філософської концепції В. Стуса / С. М. Тодорова // *Перспективи*. — 2008. — №4. — С.108-112.
2. Тодорова С. М. Соціальні мотиви в історії розвитку екзистенціалізму / С. М. Тодорова // *Наука. Релігія. Суспільство*. — 2009. — №2. — С.246-252.
3. Тодорова С. М. Національна спрямованість суспільної реалізації людини в концепції В. Стуса / С. М. Тодорова // *«Перспективи»*. Соціально-політичний журнал. — 2011. — №1(47). — С.133-139.
4. Блохіна Л. Л., Тодорова С. М. Художньо-філософська інтерпретація В. Стусом екзистенційно-антропологічних суперечностей людського буття / Л. Л. Блохіна, С. М. Тодорова // *«Перспективи»*. Соціально-політичний журнал. — 2011. — №2(48). — С.8-13.
5. Тодорова С. М. Соціальна філософія В. Стуса / С. М. Тодорова // *Наукове пізнання: методологія та технологія*. Проект професора М. С. Дмитрієвої — 2008. — №1. — С.139-144.
6. Блохіна Л. Л., Тодорова С. М. Екзистенційні витоки соціальної філософії В. Стуса / Л. Л. Блохіна, С. М. Тодорова // *«Розвиток наукових досліджень 2008»*: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, м.Полтава, 24-26 листопада 2008 р. — Полтава: Інтерграфіка, 2008. — Т.4. — С.93-95.

7. Блохіна Л. Л., Тодорова С. М. Громадянські та національні цінності суспільного буття людини в творчості Василя Стуса / Л. Л. Блохіна, С. М. Тодорова // Вища освіта України — Додаток 4, том VII (25), — 2010 — Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». — С.39–44.

8. Тодорова С. Н. Религиозно-эсхатологические аспекты существования человека в социуме в творчестве украинского поэта Василя Стуса / Светлана Тодорова // АнтропоТопос: теоретический журнал в области философских наук / под. ред. докт. филос. наук, проф. В. И. Разумова. — Омск, 2011. — Вып. 9-10. — С.51–61.

АНОТАЦІЯ

Тодорова С. М. Людина в суспільстві: відповідно філософії В. Стуса. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія і філософія історії. Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», - Одеса, 2012.

У дисертації досліджуються проблеми суспільного буття людини у філософії В. Стуса.

Визначено, що екзистенціальність філософської концепції В. Стуса полягає в тому, що проблема особистісного вибору призводить до подолання людиною граничної ситуації, де здійснюється суб'єктивне зняття її відчуження від суспільства. Здійснюваний людиною в суспільстві вибір реалізується у три етапи: усвідомлення абсурду, дистанціювання від абсурдного соціального світу та створення самособоюнаповнюваного особистісно-значимого світу.

Розкрито визначення філософом внутрішнього духовного світу людини у його діалектичному саморухові в чотирьох послідовних сферах: примордіальне чекання світу, діалектика в людині духовного і плотського, самовизначення на рівні духовного існування та досягнення трансцендентальної сфери.

Обґрунтовано, що релігійно-есхатологічні категорії життя й смерті у філософії В. Стуса екзистенціальні та особистісні, наповнені глибоким моральним змістом.

Ключове місце у філософії В. Стуса посідає тема формування національної самосвідомості. Нація розглядається філософом як найвища форма

людського співжиття, визначальною ознакою якої є соборне відчуття компліментарності і розуміння спільного майбутнього. Процес інтегрування нації відбувається паралельно із формуванням особистості, зростанням її внутрішньої свободи і суспільного самоусвідомлення.

Ключові слова: нація, суспільство, самособоюнаповнення, відчуження, суспільне буття людини.

АННОТАЦІЯ

Тодорова С. Н. Человек в обществе: соответственно философии В. Стуса. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03- социальная философия и философия истории. Государственное учреждение "Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского", - Одесса, 2012.

Работа посвящена исследованию проблемы человека в обществе с позиции философской концепции В. Стуса, наследие которого мало изучено в отечественной научной мысли. Установлено, что экзистенциальный тип его философствования обусловлен особенностями его жизненного пути, духовного опыта, мироощущения и саморефлексии. В. Стус не развивает взгляды философов экзистенциального направления, а создает собственную оригинальную социально-философскую теорию, предлагая новый взгляд на осмысление проблемы бытия человека в социуме.

Экзистенциальность философской концепции В. Стуса заключается в том, что проблема личностного выбора приводит к преодолению человеком предельной ситуации, где осуществляется субъективное снятие отчуждения от общества. Осуществляемый человеком в обществе выбор реализуется в три этапа: осознание абсурда, дистанцирование от абсурдного социального мира и создание самособоюнаполненного личностно-значимого мира.

Самоопределение на пороге экзистенциального выбора как преодоления отчуждения и граничного предела жизнеутверждения – одно из самых типичных состояний личности в философии В. Стуса. В нём человек испытывает, по меньшей мере три типа отчуждения: от социума (общественное), от самого себя (личностно-духовное) и от национального логоса (национально-культурное). В то же время, локализация социального мира, его имманентное уравнивание к плоскости духа человека

(самособоюнаполнение) позволяют ему существовать на линии водораздела между человеческим «Я» и социумом, и снять общественное отчуждение, а также экзистенциальное одиночество.

Рассмотрена философская концепция пространственно-временной структуры бытия В. Стуса, где категории пространства и времени привязаны к личностному духовному миру. Раскрыто определение В. Стусом внутреннего духовного мира человека в его диалектическом самодвижении в четырёх последовательных сферах: примордиальное ожидание мира, диалектика в человеке духовного и плотского, самоопределение на уровне духовного существования и достижения трансцендентальной сферы.

Применяя числовые и теллурические символы, В. Стус раскрывает безнадёжность бытия человека в тоталитарном обществе, и, вместе с тем, несокрушимую человеческую волевою силу, способность к трансценденции и абсолютную высшую ценность личности. Религиозно-эсхатологические категории жизни и смерти в философии В. Стуса экзистенциальные и личностные, наполненные глубоким нравственным содержанием. Жизнь как биологическое существование не имеет ценностного значения, если в ней не раскрывается моральный потенциал человека. Смерть в философии В. Стуса является эсхатологическим символом духовного, а не физического уничтожения личности, включая в себя такие понятия как «нравственность», «совесть», «духовность», «искренность», «честность».

Ключевое место в философии В. Стуса занимает тема формирования национального самосознания. Нация рассматривается философом как высшая форма человеческого со-жития, определяющим признаком которой является соборное ощущение комплиментарности и понимание общего будущего. Процесс интегрирования нации происходит параллельно с формированием личности, ростом ее внутренней свободы и общественного самосознания.

Ключевые слова: нация, общество, самособоюнаполнение, отчуждение, общественное бытие человека.

ANNOTATION

Todorova S. N. Person in society: in philosophical theory of V. Stus. – Manuscript.

Thesis for a candidate's degree in philosophical science, specialty 09.00.03 – social philosophy and philosophy of history. State institution 'The South Ukrainian National K.D.Ushinsky Pedagogical University'. – Odesa, 2012.

It is grounded in the thesis that actual value has a choice and research of problem of person in society in social philosophy of V. Stus, the philosophical legacy of which is little researched in Ukrainian science.

It is defined that the existentiality of philosophical conception of Stus consists in that the problem of personality choice results in overcoming of limits situation of person, where the subjective removal of his alienation from society is carried out. A choice of person in society will be realized in three stages: understanding of absurdity, leaving from the absurd social world and creation of the «self-itself-fulfilling» personal-meaningful world.

Build unique philosophical conception of space-temporal structure of life, where the categories of space and time are connected to the spiritual worlds person, Stus tries to express the internal spiritual worlds person in its dialectical self-movement on four consistent spheres: primordial expectation of the world, dialectician in person spirit and body, self-determination on the level of spiritual existence and achievement sphere of transcendence.

Main place in social philosophy of V. Stus is the theme of forming national self-consciousness. Nation is researched a philosopher as the greatest form of human life, the determining sign of which is cathedral feeling of complementarity and understanding of the general future.

Key words: nation, society, self-itself-fulfilling, self-determination, social life of man.